

Az úgynevezett „reformországgyűlés”.

Egyének és nemzetek jellemét válságos helyzetben ismerjük meg legjobban. Ily szempontból tanulságos az 1790—1792. terjedő időszak, melynek középpontjába történetíróink az úgynevezett reformországgyűlést helyezik. Amint lát-szik, e nézetet osztja Marczali is, mivel szerinte az 1790/1. diétát „de Gerando Ágostonnak 1858-ban megjelent műve óta méltán tartották az új Magyarország kiinduló pont-jának”.* (V.) E pont közelebbi megfigyelés után több alpontra bom-lik: 1. József visszavonja alkotmányellenes rendeleteit. 2. A nemzeti ellentállás sikerrel működik. 3. A karok és rendek győztes hadvezé-rekhez méltó szigorral állapítják meg az új király koronázási hitleve-lét. 4. II. Leopold ezt nem fogadja el. 5. A karok és rendek teljes vereséget szenvednek. Az egész folyamat tehát nagyjában a teli hold ama változásaihoz hasonlít, melyek a vándorok lámpájának megfogyá-sához, ideiglenes kialvásához vezetnek. Az egész idő alatt a *Luna mendax C* betűt mutat: azt hazudja, hogy ő tulajdonképen nem fogy, hanem növekedik. Hasonlókép hirdették és hirdetik azt, hogy a kialvó „reformországgyűlés” erőben, hatásban nem gyengült, hanem erősödött. *Quod est demonstrandum*: mit különben még igazolnunk kell. Lássuk tehát Marczalival az eseményeket és nézzük egyúttal, hogy kiváló írónk mennyire teljesíti a történetíró három alapvető kötelességét: az ese-mények pontos leírását; a történés okainak és következéseinek kiderítését. I. József halálos ágyán összes intézkedéseit — úrbéri, türelmi és plébániákra vonatkozó rendeletei kivételével — visszavonta. E két-ségtelen tényt Marczali helyesen állapítja meg. A megokolás ellenben

* A zárjelbe tett számok mindenütt Marczali Henrik: *Az 1790—1-ediki országgyűlés* (Budapest, 1907. I—II. k. VII+393+382. 1.) c. művére vonatkoznak.

kétféle és ellentmondó. Egyik helyen azt állítja, hogy a kalapos király: „mintegy bocsánatot kér élete műveért, elismervén a nemzeti akarat győzelmét a császári akarat fölött”. (I. 3.) Vagy negyven oldallal tovább ezt olvassuk: „Nem is a szorosán vett magyar viszonyok, hanem az európai bonyodalmak, a porosz állásfoglalás és ezzel szemben a monarchia belső megrendülése kényszerítette Józsefet arra, hogy maga döntse meg rendszerét”. (I. 41.) E két ellentétes nézet közül az utóbbit fogadjuk el: „Ha a tiszti névtárt József idejéből átlapozzuk, ugyanazon családok tagjait találjuk hivatalban, melyek ősi idők óta mostanáig a megyékben befolyással bírnak, csak kivételesen akadunk egy-egy nem nemes alispánra (Manigay Sárosban, Hajnóczy Szeremben); csehekre éppen nem szorult a császár, hivatalnokai a magyarokból is kitétek”.* E felfogással egyezik meg az egykorú, mikor arra hivatkozik, hogy a császárnak rendeleteit nem kellett erőszakkal érvényesítenie.**

Csak a szerencsétlen török háborúk és a nemzetközi bonyodalom hatása alatt tört elő és kért eget az elégedetlenség, melynek felvirágzását a József halálát követő interregnum nagyban elősegítette.

II. A császár elhunytá után elhatalmasodó nemzeti ellentállást Marczali valóban egyaránt nagy tudással és szorgalommal gyűjtött adatokkal írja le. Történelmünk eddig teljesen homályos lapjára vet fényt. Megismerkedünk pl. Pestmegye határozatával, mely „arra enged következtetni, hogy a szép szavak mögött itt is a régi állapot teljes visszaállításának szándéka lappangott”. (I. 12.) A vezető megye még a polgárok öltözetét is szabályozza. (I. 45.) „Másutt a nemzeti ruha nagy történelmi ünnepek méltó díszje. Nálunk . . . tiltakozás a modern eszmék és különösen azok főeszköze — a munka ellen. A ruha és annak kultusza jobban kifejezi az akkori úri Magyarország gondolkodását, érzését, ezer röpiratnál és 'polgári' eskünél. A feudalizmus visszaállításának volt ez a külső jele.” (I. 357.) E helyes megállapítást a többi megyei határozat szintén igazolja. Nógrád még Mária Terézia újításait is sokalja. (I. 13.) Zemplén kívánságának „hogy úgy mondjuk, csak nemesi tartalma van”. (I. 20.) Vas megye követelése „legalább 1780-at állítsák vissza megszorítás nélkül . . . Ha pedig visszaáll az 1870, restrikciónélkül, nemcsak a paraszt válik ismét jogtalanná, hanem a protestáns is”. (I. 26.) Abaúj és Tornamégye „a jobbágyság sorsának javításáról nem akar tudni”. (I. 18.) E kiváló megye Ver-

* Pulszky Ferenc: *Martinovics és társai*. Bpest, 1882. 16. lap. — Marczali: *Magyarország története 11. József korában*. Bpest, I—III. 1884. c. művében sok nevet fel is sorol.

** Babel: *Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn*. 1790. 43—44. 1.

bölczire hivatkozva országgyűlési rendelkezés híján még a kínvallatást eltörlő császári rendeletet sem fogadja el.* — Még sok virágot mutathatnak abból az ékes koszorúból, melybe Marczali a megye bűneit gyűjti, de a felsorolt néhány példa is kellően igazolja szerző nézetét, mely szerint „a mozgalom . . . lényegében konzervatív volt, a nemeség minden kiváltsága megerősítésére irányuló”. (I. 88.) A maradiságon felül további indító ok az, hogy a katolikus egyház javára újra meg akarták fosztani a protestánsokat a II. Józseftől nyert szabadságoktól. (I. 324.) Ezt is fentartás nélkül elhihetjük oly korról, melyben Baróti Szabó Dávid kiváló költőnk így érvel: Miként az úr „kellemetlen eszközzel” visszahozhatja megszökött szolgáját, úgy a protestánsokat is jogosan visszakényszeríthetjük az egyház kebelébe. — A nemzeti ellentállás festésénél tehát a tények nagyon pontos leírásával és az események közvetlen okának helyes megállapításával találkozunk. Csak egy lépést kellene még szerzőnek tenni, hogy miként fél századdal ezelőtt Horváth, ő is meglássa az egész felbuzdulás gazdasági rugóját: „Nem annyira a fenyegetett nemzetiség, mint a megsértett önhaszon és hiúság volt indító oka” a nemesség eljárásának.** E helyett a mi írónk a mozgalmat mindenekelőtt néhány szó „mágikus hatásának” tulajdonítja. (I. 109., 110.) Ép az utolsó időben láttuk, mily mértékben vesztegetik meg a köztudatba átment jelszavak és azok érzelmi együtthatói a tömegeket. Nem tagadjuk tehát az ideológiák hatását, csak másodrendűnek tartjuk azt és helytelenítjük, ha maga a történetíró felül a „szavak mágikus hatásának”: Marczali konstitúcióról, a nemzet felségéről beszél (I. 110—111.) és nem szívleli meg Martinovicsék oly találó megjegyzését: „Az Arisztokrátia Ország igazgatásának modgya alatt az Országnek Méltóságok Rendei... tsak az önnön magok, nem pedig az egész Nemzetnek keresik boldogulását . . . ki lészen közületek az ollyas . . . ki azt merhesse mondani, hogy ezen Privilegyiumok, s Hazánknak törvénnel mostani időben a mi igaz boldogulásunkat előre mozdíthatnák?”*** Bizony nem alkot-

* Itt megjegyezhetné volna Marczali, hogy a Tripartitumra való hivatkozás csak szemérmetlen fiskálisfogás volt, mert még e mű sem foglal állást a tortúra mellett: „Item fures, latrones, homicidas, incendiarios, et alios ejuscemodi publicos malefactores, juxta eorum demerita, servatis de jure in hac parte servandis, castigare, punireque possunt: mutuae vero neminem”. Trip. Part. III. Tit. 20.

** Horváth Mihály: *Kisebb történelmi munkái*. I—IV. 1868. Pest. III. k. 429—430. lap.

*** Beszéd. — A Magyar Ország Gyűlésiben egybe-gyűlt méltóságos és tekintetes Nemes rendekhez 1790-dik Esztendőben tartattatott. Most Deáknyelvből Magyarra fordíttatott. 1791. (A Beszéd szerzője Martinovics apát, a Jegyzeteké Lackovics.) 28., 80. lap.

mány és népfelség, hanem kiváltság kellett a nemességnek! Alighanem téved Marczali akkor is, mikor harmadik csodának a magyar szabadságot teszi meg, „melynél magasztosabb fogalmat alig képzelhetünk”. (I. 7.) A következő lapon pedig azt olvassuk, hogy e magasztos fogalomnak, vagy jelszónak „1790. elején volt komoly tartalma is és pedig két irányban. Először is: jelentette a nemesi kiváltság teljes visszaállítását — — —”. Azaz a kiváltságos rendnek kellett — de ezt már nem szerző mondja — ösiség, regale, dézsma, robot, mentesség adó, vám és katonáskodás alól; kellett úriszék; kellett előjog, mely szerint megyei tisztviselő,* bíró** és országgyűlési küldött*** csak birtokos nemes lehetett. Kérdés, hogy az ilyen szabadság magasztos fogalom-e? Az pedig már valóban megdöbbentő, hogy Marczali a következőket írja: „a legőszintébb, a legbecsületesebb, legtartalmasabb jelszó: a hazafiság. Ebben Magyarországon, mióta a magyar nemzet elfoglalta, sohasem volt hiány”. (I. 112.) A főurak harca II. Endrével; a megadóztatott nemesség „nemzeti ellentállása” és nagy összeesküvése Mátyás ellen; II. Ulászló kora; a mohácsi ütközet, melyhez a királynak hitelbe kellett Bécsből ágyút és löport vennie; a kuruc felkelés árulói és a muszkavezetők 1848-ban; az adománylevelek egész légiója, mely árulást árulásra halmoz és örökít meg... ily és ehhez hasonló számos tény láttára valóban túlzás, ha valaki a nemességgel és főnemességgel való összefüggésben hazafiságról beszél, melyben sohasem volt hiány!!! Kiváló történetírónk e nagy eltévelyedése oly siralmas, hogy Kölcsey tréfás, de nagyon találó meghatározásával kell ellensúlyoznunk: „Uraim, drága kollega uraim, mi a patriotizmus? Felelet: opposzió! És mi az opposzió? Felelet: tagadása annak, mit ai udvar állít és a perszonális! De ha az udvar történetből igazat állítana? Felelet: azt meg nem engedjük. Az öreg Balog — Isten nyugtassa — 29 nap vitatott valamit tüzzel és vassal s ha a perszonális végre megadta magát, s a harmincadik nap a tárgyat elfogadá: az öreg felpattant s tüstént az ellenkezőbe rohant által”.† Az ilyen hazafiság az elme gyarlóságából fakad; a másik elterjedt alaknak kútfeje az önzés: A nemesség hazaárulót lát minden-

* Mocsáry Lajos: *A régi magyar nemes*. Észrevételek Grünwald Béla *A régi Magyarország* című munkájára. Budapest. 1889. 163. — Fraknoi Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Második kiadás. Budapest. 1884. 108.

** Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Budán. 1845. 1846. I. k. 125 l.

*** Schwartner Martin Prof.: *Statistik des Königreichs Ungern*. Ein Versuch. Pest. 1798. 475 lap.

† Kölcsey Ferenc]: *Minden munkái*. Második bővített kiadás Toldy Ferenc által. VI—VIII. k. Törvényszéki és politikai beszédek. Pest. 1861. VII. k. 51. 1.

kiben, aki kiváltságait a legcsekélyebb mértékben korlátozni akarja. Az uralkodó osztály ismét az egoizmus ama fokára hágott, melyet Mária Terézia idejében Kollár állított pellengérré.* E nézet igazolására Marczalinál is találunk kellő adatokat: A megyék előbb az ellenség előtt álló katonák lazítását kísérlik meg; később pedig sehogy, vagy alig védik a félrevezetett szegény embereket. (II. 86., 110.) Némely politikusokat a porosz készpénzzel veszteget meg (I. 256. II. 4., 148.), mások a nemzeti ellentállás megerősítésére (előjogaik védelmére) alkudoznak a monarchia ellenségeivel. (I. 262.) Az első kísérletet Berzeviczy János 1788-ban tette. „Őt a földmérés, a nemesi adómentesség veszélye készítette e lépésre.” (I. 242.) A külfölddel való cimboraság még az országgyűlés folyamán is tartott (II. 141.) Mindezt szerző nagyon kíméletesen, minden hangsúly és feltűnést kerülve mondja el. Modora hasonlít némely újságoknak ama mentegető, csillapító hangjához, melyen előkelő emberek öngyilkosságának okairól beszélnek. A porossal való tárgyalásban pláne semmi gáncsolni valót nem lát. Ha eszébe jutna, hogy ugyanaz a nemesség pár évvel később Ferenc kényuralma alatt I. Napoleon segítségét nem fogadta el, úgy fel kellene vetnie a kérdést: miért volt II. Fridrik Vilmos támogatása kívánatos és miért nem óhajtották a franciákét? Erre csak egy lehetséges feleletet találok: a nagy forradalom császárra, mint egyéb nemzeteknek, úgy a magyaroknak is teljes szabadságot, tehát a nép felemelését és a középkori hűbériség megszüntetését ígérte. Ily szabadság pedig egyáltalában nem volt kedves ama oligarchiának, melyet ép II. József szabadelvű újításai vittek a porosz segítség kérésére. Ez jellemzi a szóban forgó kor uralkodó osztályainak hazaszeretetét!

A jelszavak értékelésénél mindezekre való tekintettel nem oszthatjuk Marczali nézetét. Ellenben helyesnek és tanulságosnak ítéljük azt, mit a nemzeti ellentállás eredményeiről mond. Látjuk, hogy a megyei tisztújításoknál azok nyernek hivatalt és hatalmat, kik a forrongást szították. Az önérdék és önzés diadalmaskodik az országban. Az ellenséget a honárulás vádjával teszik el láb alól. Mint száz évvel később, úgy e korban is akadt főispán, ki nem kapott ételt, szállást... (I. 128—131.) A megriadt kormány is tett némely engedményeket, melyek újabb fényt vetnek a nemzeti ellentállás okaira. Így: „az iskolakényszer . . . megszűnt... A nemesek nem fizetnek ezentúl vámot...

* „Omnia commoda regni potentiores sibi vindicant, omnia incommoda vero, contra jus aequum, contra sanctissimas regni leges, ad infelices et miseros colonos ablegant.” *De origin, potestatis circa sacra apostol, rerum Ungariae libellus sing.* Vindobonae. 1764. 150.!

összeírás ezentúl csak portális lehet. A hús limitációja ismét megkezdődik. Az úriszék ismét megkezdí működését... a József által kibocsátott igen szabadelvű cselédszabályzat is érvénytelenné válik ... A városok is visszanyerik előbbi berendezésüket, sőt azon előjogaikat is, melyeket a vallás dolgában gyakoroltak. Ez volt talán a legnagyobb engedmény, melyet a kormány a katolikus reakciónak tett ... a magyar kormányiszékek ... a toleranciát törvénytelenné nyilvánítják ... Legrövidebben végeznek a közzgazdaság ügyével. A vámrendszer, valamennyi sérelem között a legnagyobb, megmaradhat. Hisz megvolt már Mária Terézia korában is!” (I. 119—122.)

Végző elemzésben tehát azt mondhatjuk, hogy Marczali nagyon jól írja le a nemzeti ellentállás lefolyását; okát egyrészt helyesen állapítja meg a nemesség maradiságában, mely az önzéssel egyenlő értelmű, de másrészt a jelszavak értelmezésénél túlságos elnéző. A harc következeit ismét jól és pontosan tárja fel.

III. Ezek után az a kérdés merül fel, vajon mi tette a mozgalmat eredményessé? Magyarország 7,008.574 lakosa között kb. 325.894 tartozott a kiváltságos rendhez.* A nép nagy tömegeinek támogatása nélkül tehát a nemzeti, helyesebben nemesi ellentállás belső súlya igen kicsiny lévén, másutt kell a rejtély kulcsát keresni. A nemzet ereje csak akkor jöhet számításba, ha az egész nép állást foglal. Ezt tételzi fel Marczali: „alig lehet kétségünk afelől, hogy nemcsak a polgárság, hanem még a pórosztály jelentékeny része is rokonszenvezett a mozgalommal . . . igazán nem osztálynak, hanem valóban a magyar nemzetnek általános mozgalmával állunk szemben”. (I. 114.) Később azt olvassuk, hogy a nemesség csak „akarja megnyerni a parasztot” (I. 266.), és „a parasztok dekrétuma”-val is megismerkedünk (I. 230—234.), melyben Szabolcs, Bihar, Zemplén jobbagyai kifejezetten a legélesebb szavakkal a nemesség ellen és a király mellett foglalnak állást. E tényt helyesen magyarázza szerző, mikor azt mondja, hogy „az akkori alkotmány mégis csak arra nézve vonzó, kit jótéteményeiben részesít: a főpapra és földesúrra nézve. A katonát, polgárt, parasztot, de még az alsó papságot is inkább eltaszítja”. (II. 179.) Ezekre való tekintettel mégis kérdéses, „vajjon a magyar nemzetnek általános mozgalmával állunk-e szemben”?

A felelet igen nehéz, mivel a szegény, nyomorult adózó nép emlékiratok szerkesztésével nem igen foglalkozott. Így csak az egykorúak nézetére és a helyzetből vont következtetésekre szorulunk. Az első forrás keveset ad, mivel a régi írók többnyire ép oly kevésbé

* Schwartner i. m. 153. lap.

foglalkoznak a paraszttal, mint Marczali.* Néhány kivételből mégis azt következtethetjük, hogy az úr és szolga közti viszony egyáltalában nem kifogástalan. A leghivatottabb megfigyelő szerint: „Minden felébbvalója, sőt mindenki iránt, aki nem sorsosa, vele született bizalmatlanságot tanúsít a paraszt”.** Mások panaszából, szintén arra következtethetünk, hogy a jobbágy helyzetének embertelen voltát már a kortársak észrevették.*** És valóban az adózó nép állapotának futólagos szemlélése is valószínűtlenné teszi a Marczalitól föltételezett összhangot: Magyarországon körülbelül 1,298.816 felnőtt férfi a családjával együtt a legnagyobb nyomorban élt. A nemes úr tulajdonosa a földnek, melynek használásáért a jobbágy terményadóval (kilenced), készpénzzel (ház, pálinkafőzés, boltnyitás után) és munkával fizet.” ††A robot az év 365 napjából 315-öt kötött le a földesúr számára.††† E terhek elviselhetetlen nyomasztó voltát kútfőink majdnem egyhangúlag kiemelik.§ Ezenkívül

* Már Csaplovics is azt panasolja: „Nicht vermissen wir gelehrte Abhandlungen über die Abstammung, nicht Schilderungen der Schicksale der Völker, aber alle Geschichtsschreiber glaubten bisher sich nur um die Könige und um die Kriege herumdrehen zu müssen. Das Volk selbst, seine intellektuellen Fortschritte oder Rückschritte, seine Denkart, seine Gebräuche und Sitten — alles dies blieb aus der Geschichte der Völker immer ausgeschlossen.” *Gemälde von Ungarn I—II.* Pesth. 1824. — I. k. 9—10. 1.

** Gaal Jenő: *Berzeviczy Gergely élete és művei.* Bpest, 1902. 147. 1.

*** Néhány példa: *Tsillagok-Forgasibul való polgári jövőndölés Lengyel Országra, amelybe a Borussiai király és etc. etc.* le-ábrázoltatnak. Az ötödik kiadás szerint Frantziából magyarra fordítva. A Magyaroknak tükörül. A Nagy-Szívűségénél. 1790. 48. lap. — *Oekonomisch-physikalisch-statistische Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand des Landwesens in Ungarn.* Von einem Menschenfreunde. 1787. 80. lap. (Szerző, gazdasági oktatásunk úttörője az érdemes Teschedik Sámuel.) — *Beszéd* 96—97. lap. — *Frey-müthige Bemerkungen eines Ungarns über sein Vaterland.* Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen. Teutschland. (Szerző Glatz Antal protestáns tanító) 148. lap. — *Politisch-kirchliches Manch Hermäon von den Reformen Kayser Joseph überhaupt vorzüglich in Ungarn mit nützlichen Winken zur Richtung der Gesinnungen des Adels der Geistlichkeit und des Volks auf den Nachts bevorstehenden Reichstag in Ungarn.* Gedruckt mit Wörbözischen Schriften 1790. 136. lap. — *Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn von der Krönung des Königs.* Von einem unpartheiischen Edelmann. 1790. 11. lap.

† Schwartner: i. m. 147. lap.

†† Frank: i. m. I. k. 395—398. lap.

†††† Hetényi József: *Robot és Dézma erkölcsi és anyagi, mező- és státusz-gazdasági tekintetben.* (Koszorúzott pályamunka.) Bpest, 1845. 77. lap.

§ Matlekovits Sándor: *A földbirtok a nemzetgazdaság jelenlegi álláspontja szerint rendezve.* Különös tekintettel Magyarország törvényhozására, A Pesti egyetem által koszorúzott pályázati mű. Pest, 1865. 138. lap. — Teschedik: i. m. 80., 98. lap. — Townson Róbert: *Travels in Hungary with a Short*

a katonatartás * (deperditák) és egyházi adó is nyomta a pór nép vállát, mely mindeme terhek behajtásánál kíméletre, sőt igazságosságra sem számíthatott, mivel az ura és közte felmerült jogi vitákban bíróként maga a földesúr döntött,** kit a törvény még büntetőjogi hatalommal is felruházott.*** Ily gazdasági és jogi viszonyok között nem csodálkozhatunk, ha azt olvassuk, hogy a jobbágy lakása ép oly szép, mint a baromól; † ruhája igen hézagos; †† étele pusztán kenyér, kása, szalonna, foghagyma; ††† a gyakori éhínség idejében pedig tatorján gyökér,§ „valami kákának gyökere”,§§ lóhús kenyér nélkül,§§§ vagy pedig lopott makk.* E nem épen kiváló eledelkkel táplált testnek nyáron éjfélután 2 órától, télen 5 órától estig munkában kellett állnia. —** Ily elnagyolt és egyáltalában nem részletes kép láttára is csodálnunk kellene, ha a jobbágy szeretné zsarnok urát. És tényleg a parasztlázadásoknak egész a XIX. század derekéig elnyúló szakadatlan láncolata amellet szól, hogy a pórosztály jelentékeny része nem rokonszenvezett a nemes urak „alkotmányharcával”. A kákán, tatorjángyökéren, lóhúson, makkon élő nyomorult adózó aligha lelkesedett a szentkorona eszméjeért . . .

Valószínűleg ugyanez állt a polgárra, kit a nemes úr megve-tett,*** foglalkozását tisztességtelennek (*occupatio inhonesta*) nevezte,****

Account of Vienna in the Year 1793. London: Printed by G. G. and J. Robinson. Paternoster-Row. 1797. 194—5. lap. — *Frey müthige* etc.: i. m. 300. lap.

* Schwartner: i. m. 492—493. lap.

** Preyer J. N.: *Des Ungarischen Bauer's früherer und gegenwärtiger Zustand, nebst einer Darstellung der Folgen und Wirkungen desselben.* Pesth. 1838. 124., 165. lap. — Frank: i. m. II. k. 24. lap.

*** Dombóváry Géza: *Fenyítő eljárás és Büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében.* Budapest. Rényi Károly kiadása. 1906. 61—63. lap.

† Csaplovics Johann: *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern.* I—II. Wien. 1821. II. 99—101., 180—181. lap. — Új Magyar Kurír. 1793. II. r. 14. lap.

†† Townson: i. m. 44. lap.

††† Teschedik: i. m. 87. lap. — Csaplovics: i. m. 98—99. lap.

§ Magyar Kurír 1791. I. 460. lap.

§§ Magyar Kurír 1791. I. 227. lap.

§§§ Magyar Kurír 1791. I. 306. lap.

* Magyar Kurír 1791. I. 189. lap.

** Csaplovics: i. m. II. 98—99. lap.

**** Wesselényi Miklós: *Balítéletekről.* Nyomatott Bukarestben 1833. 75. lap.

**** *Beschwerden undohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in im Ungarn aufzuhelfen wäre,* von P** H** St**. 7. lap.

belőle mindenféle adót préselt.* Ennek ellenére csak ritkán találkozunk a harmadik rend méltó panaszaival; de csak azért, mivel a polgár nem juthatott szóhoz: Sok városban a nemesség tömörült;** mindegyikökben a tanácsot élethossziglan nemesekből állították össze és nemesek képviselték a szabad királyi városokat a diaetán,*** hol különben is a Tripartitum kiforgatásával és ravasz prókátor-fogással az összes városoknak csak egy szavazatot engedélyeztek. † Mindeme gátló körülmények ellenére is megnyilatkozott néha a polgárság felháborodása. A nemességtől nem várhatott méltányosságot, tehát közvetlenül a királyhoz fordult kérvényével, melyben kimondja: »vagy feltétlenül és egyedül Felsőged apai védelme alá helyezkednek és kizárólag Felsőgedtől, törvényes királyoktól és jogalkotójuktól várják mindama jog fentartását és engedélyezését, melyek minden civilizált országban a polgári osztályt megilletik,» vagy pedig azt kérik, hogy az országgyűlésen lehessen szavuk.†† Ez tehát kétségtelenül a főhatalomtól való segélykérés az oligarchiával szemben.

Mindezek után Marczalinak, a nemzeti ellentállásra vonatkozó ama megállapítása, mely szerint: „igazán nem osztálynak, nem is egyes nemzetiségnek, hanem valóban a magyar nemzetnek általános mozgalmával állunk szemben”, alighanem téves. A talán még fenforgó, különösen a nemzetiségek magatartására vonatkozó kételyeket eloszlatja az országgyűlés története.

IV. A nemesség terveit az országgyűlési utasítások világítják meg: Pestmegye nézete szerint: „Püspök, apát, de még egyszerű javadalmas is csak gyökeres magyar nemes lehessen.” (I. 186.) „Kamarai és más tisztségre csak magyar nemes nevezhető ki.” (I. 191.) „Harmincad-vám-rév stb. hivatalokban a főigazgatás magyar nemesek kezében legyen; kisebb hivatalok a szabad királyi városok polgárainak jussanak... A postaigazgató az 1715: 22. tc. szerint magyar nemes

* Ninive: *Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn*. Nebst einer wichtigen Beilage. 1790. 60. lap.

** Teleki Dominik von Szék: *Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder*. Aus dem Ungrischen übersetzt durch Ladislaus v. Németh. Pesth. 1805. 40. lap.

*** Ninive: i. m. 65—67. lap.

† Szalay László: *Publicistái dolgozatok*. Pest. 1847. I. 178. lap.

†† *Bitschrift an Seine fcais. königl. Majestät Leopold den Zweyten*. Welche der Bürgerstand des Königreichs Ungarn eingereicht hat. 1790. 9. lap. — Hasonló szellemű a „Betrachtungen aller hungarischen nicht adelichen Staatsbürger, über denjenigen Abschnitt des Diplomes nach welchem auch eingeborene Vaterlandssöhne, wenn sie nicht Edelleute sind, von allen öffentlichen Staatsämtern ausgeschlossen werden sollen” című röpirat 1790-ból. L. különösen 14—16. és 19. lapot.

legyen . . . A bányakamarák főtisztviselői nemesek legyenek . . . Mint-hogy ez (a Tripartitum I. 9.) minden nemest, akár donációs, akár armalista, felold az adó alól, eltörrendő az 1723:6. te, mely az utóbbiakat megadóztatja . . . Minden nemes és indigena csak magyar ruhában járjon, a nők is . . . A nemességet ‚infamia’ büntetése alatt önkéntes adományra még felszólítani sem szabad, nemhogy kényszeríteni.” (I. 192—3.) A Mária Terézia-féle urbárium törvénytelen, tehát eltörlését és új kidolgozását követelik. (I. 200.) Íme ez volt „az akkori birtokos nemesség mérsékeltebb és meggondoltabb részének politikai és társadalmi felfogása”. (I. 202.) Kétségtelen igaz tehát, hogy a nemesség „az államot lehető dúsán eltartó és ellátó intézetnek tekinti”. (I. 139.)

Ezek után szerzőnk, ki valóban javíthatatlan optimista, azt kérdi: „Miben áll tehát a haladás az előbbi korokhoz képest? Kétségtelenül abban, hogy most már nemcsak a nemesség eddigi uralkodó felekezését, a katolikust, hanem vele együtt az eddig visszaszorított protestánsot is elismerik teljes jogú polgárnak”. (I. 203—204.) Vegyük tehát elő Marczali művének II. kötetét és nézzük ebből az elismerést gyakorlatban: A karok és rendek nem egyeznek meg abban, hogy a protestánsok jogainak biztosítása belejő-e vagy sem a hitlevélbe? Mindkét fél külön tervezetet készít. „A nagy nemzeti kérdésben periratokat váltanak.” (II. 226.) A katolikusok azt követelik, hogy a vallásukat elhagyó nemesek többé hivatalt ne viselhessenek; a nemtelenek valláscseréje pedig egyszerűen tilos. Vegyes házasságoknál, ha katolikus az apa, úgy hitét összes gyermekei követik, ellenkező esetben a vallás a nem szerint igazodik. A törvénnyel ellenkező megállapodás csak akkor érvényes, ha a katolikus házastárs javára állítják ki, stb. (II. 231—2.) A dunai kerületek, melyekben a katolikus elemé a többség, követeléseikkel még sokkal kevésbé figyelnek a Marczali-féle haladásra: „Katolikus ünnepek megtartása a protestánsokra megbotrányozás elkerülése céljából kötelező.” Templom építéséhez vegyes bizottság és a megye engedélye kell. A katolikus pap járhat protestáns beteghez és rabhoz, sőt jogában áll ezeket „teljes szelidséggel oktatni”. A protestáns könyvek nyomtatását ellenőrzi a cenzúra. Vegyes házasságokból származó gyermekek kivételesen nélkül a római katolikus hitben nevelendők. Római katolikusl áttérése tilos stb. stb. (II. 253—254.) Ennyi követelés szelíd lelkű írónkat is felháborítja. A tervet így jellemzi: „Csupa horog és csapda. A keresztény szeretet csak annyiban nyilatkozik meg, amennyiben gondoskodik arról, hogy az ügyvédeknek legyen munkájuk elég, századokra.” (II. 258.) A nagy haza- és testvéri szeretet eredménye

persze az, hogy a két felekezet sehogysem egyezett meg, hanem kénytelenségből a koronázatlan, tehát — *horrendi dictu!* — még nem is alkotmányos királyra bízta a döntést. Ez mérsékelt és méltányos volt. A kalocsai érseket persze sem e körülmény, sem az előzetes megállapodás nem gátolja abban, hogy „felemelt és lelkes hangon az egész klérus nevében” ne mondjon ellent. Megindultak a királlyal való alkudozások; mikor ezek sem vezettek célhoz, az új törvényt az ellentmondással együtt cikkelyezték be. A keserves vita hatását legjobban Széchenyi Ferenc szavai jellemzik: „Bumba hallgatok, mert hazámon már nem segíthetek. Ha nőtelen volnék, itt hagynám ezt az országot, amely csak annyiban különböző Spanyolországnak inkuizíciójához, hogy ott csak magános embereket ölhet a papság és itten az egész országot áldozza opiniókért és perszonális ambíciókért fel.” A papság vétőjének olvasásakor okvetlenül a lengyel országgyűlésre kell gondolnunk, melynek képét a magyar törvényhozótestület egyéb rokon vonásai még jobban kidomborítják. A polgárokat nálunk sem túrték, még hallgató minőségében sem; ellenben a cenzúra hasznos intézményét a KK. és RR. szintén alkalmazzák. Erről Marczali is megemlékezik úgy *en passant* (I. 341.), bár más helyen ezt mondja: „a felső tábla cenzort akar kirendelni a jegyzések (diarium) számára, mibe a karok nem egyeznek”. (I. 381.) Ebből azonban nem következtethetünk elhamarkodottan a rendek szabad-elvűségére. A Magyar Kurír szerint: „azt írhatjuk, hogy maga az Ország gyűlésre és a 2. Táblának fejei a Kurírnak Rostát (cenzúrát) rendeltének”.* A tiszai kerületek hitlevél-tervezete pedig így határozza meg a „sajtószabadságot”: „Isten, vallás, király, az ország fensége és joga ellen való zabolátlan írások, valamint szemérmetlen könyvek kivitelével: korlátlan sajtószabadság uralkodjék Magyarországon; a cenzorokat pedig ne a király, hanem az ország nevezze ki” ... Az irodalom mellett a nyelvkérdésnél is megnyilatkozik a határtalan önzés, mely tisztára hatalmi szempontból mérlegeli a dolgokat. Nagyon helyesen sejteti Marczali, hogy a magyar nyelvben járatosabb protestánsok a latin műveltségű papsággal azért civakodtak a nyelv felett, mert e döntéstől függött, mely párt emberei lesznek alkalmasabbak a hivatalok betöltésére. (II. 248.) íme ebben lelem fel az annyira magasztalt nyelvkérdésnek valódi gyökerét! Ha mindezen felül még az országgyűlés tárgyalási rendjének hiányára, a nagymérvű fegyelmezetlenségre (I. 363.) gondolunk, úgy megokolt szerző kijelentése: „Valóban nem kellett Krakkóba menni, hogy lengyel országgyűlést lásson az ember.” (I. 364.) E hazafiatlan, meg a jobb nézet

* Magyar Kurír 1790. 886. lap.

között való átmenetet jelez a következő megjegyzés: „Fegyelméletlenek még, de azért ez nem lengyel diéta.” (II. 2.) Végre teljes dicséretet ama vélemény érdemel, mely szerint a magyar országgyűléshez „fogható akkor is, később is kevés volt Európában . . . komolyságban, tagjai nagy részének erkölcsi és szellemi kultúráját nézve, a magyar diéta bármelyikkel felvette a versenyt”. (II. 295.) Szerző néha így játssza végig az ellentmondások egész skáláját! Végül pedig hibáját azzal tetézi, hogy a magyar rendi országgyűlést állandóan a francia polgári forradalom gyűléseihez hasonlítja. Ez nagy baj, mivel így a tájékozatlan olvasóban, bár akaratlanul, azt a hitet keltheti, hogy a két nemzet műveltsége, szelleme és törvényhozása között valami rokonság létezett. Lám Townsont nem köti a hazafiság és ő nyíltan meg is mondja: „Magyarország politikai intézményei sokkal maradibbak, mint Európa többi népeé”.* Nem döntök elhamarkodottan az angol mellett, hanem arra kérem a hazafias és hazafiatlan nézet között ingadozó olvasót, tekintse meg a tiszai kerületek diplomatervezetét:

„Hangadó a tiszta kerület, »a diéta lelke, az államférfiak iskolája«, az ragadja magával a többit.” (II. 4. hasonlóan II. 18. lap.) Marczali nézeteivel megegyezik az egykorúé; ** ép ezért kár, hogy az országgyűlés részletes történetében (Marczali műve 775 lapra terjed) e kiváló államférfiúi munka szószerint való szövegét nem leljük sehol. A hiány pótlására közlök néhány szemelvényt, melyből a nyájas olvasó megítélheti a magyar és francia országgyűlés között lévő rokonság fokát: A király „különbön kivétel nélkül minden néven nevezendő világi államhivatalt a dikaszteriumban, megyében, kamaránál, bányákban, harmincadoknál, só- és postahivataloknál csak benszülött nemes magyarokkal töltsön be, kikhez az erdélyieken kívül a horvátok, dalmátok és szlavónok is számítandók. Ugyanez áll ama állami hivatalokra, melyeknek polgárokkal való betöltését az ország törvényei megengedik; ezeknél csak olyanok alkalmazandók, akik az országban vagy pedig annak koronatartományaiban születtek és birtokosok. Most pedig minden külföldi, sőt benszülött is, aki nem nemes s ezért a polgári rendhez tartozik, ha olyan hivatalokat vagy tisztségeket visel, azokból még az országgyűlés folyama alatt e lmozdítható”. „A király minden

* Townson: i. m. 200. lap. Az egykorú nézetével megegyeznek ama következtetések, melyeket Concha az 1790/1. országgyűlés bizottságainak munkálataiból von. Szerinte elmaradtunk Lengyelország mögött. (Concha Győző: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Budapest, 1885. 66-67. lap.)

** Hungarn: *Aufklaerung unserer Zeiten in Gegeneinanderhaltung mit dem gegenwärtigen Landtage*. Ein patriotischer Beitrag pro Incremento Bonae Fidei unice salvificae. Erlan. 1790. 16. lap.

más provinciájának kizárásával Magyarországon székeljen; tanácsadó minőségében csak született és birtokos nemeseket alkalmazzon, csak ezeket küldje követül idegen udvarokhoz.” „A nemesek az armalistákkal együtt örökre minden adófizetéstől mentesek ... és a földnek megadóztatásáról soha még csak szó sem essék.” „A birtokok, amelyek bármi úton a szent koronára haramiának, kizárólag az ország érdemes fiainak, még pedig a rendek előterjesztése és a megyék ajánlása alapján, ingyenesen vagy a közkinctár javára történő közönséges becslés szerint legalább is mérsékelt áron adományozandók.”

Könnyen érthető, hogy e követelések hallatára a király inkább külső ellenségeivel egyezkedett. Megkötötte a porossal a reichenbachi konvenciót, Temesvárra pedig metropolitaválasztó nemzeti kongresszusra hívta a szerbeket. Mikor Leopold így megszabadult az európai háború veszélyétől és a rakoncátlankodó nemesek ellen a nemzetiségeket játszotta ki: egyszerre kiderült, mily kis hatalma és bátorsága volt az uralkodó osztálynak. Megkezdődött ama csúfos visszavonulás, mely az előbbi berzenkedésnek méltó párja. „Az t a hosszas idő alatt kidolgozott diplomát, melyet az országnak 53 deputátusi Bécsbe felvittek, Leopold király abszolúte nem akceptálta s nem is szubszkribál egyebet, hanem vagy a Mária Theréziáét, vagy a IV. Károlyét kevés változtatással. Ezen az ország elrémülvén a három hónapig készült diploma helyett 3 nap alatt mást készített.”* Ekkor már a vitéz rendek kérésre fanyalodnak. Némely esetben a király tényleg enged is „kegyelemből”, de másoknál az alkudozás eredménytelen. Végre is a kurucok teljesen leszerelnek.

Kisebb mértékben hasonló a most leírt kevésbé épületes eljárás-hoz az, mellyel legalább a nádori eskümintába szerettek volna némely „alkotmánybiztosítékot” bevinni. Ez sem sikerült. A kétéves nemzeti ellentállás azzal végződött, hogy a korona követelései teljesülnek, az alázatos rendek pedig Sándor herceget választották nádorrá. Ez volt első, a Habsburgok családjából való nádorunk.

A koronázás leírásával Marczali befejezi könyvét. Az események tanulságát nem vonja le. Mi is egyszerűen összegezzük a két év történetét az előadottak alapján: Európa politikai viszonyainak nyomása alatt II. József visszavonta rendeleteit. Kényszerhelyzetben lévő utóda alatt vígan folyt a nemzeti ellentállás, melynek általában jellemző sajátossága a maradiság felé való buzgó törekvés minden téren

* Keresztesi József egykorú eredeti naplója: *Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén*. 315. lap.

és irányban, különösen a katolikus nemesség előjogainak megerősítése. A karok és rendek vallásos civakodásával elfecsérelt időt II. Leopold a porosz béke megkötésére és a temesvári kongresszus összehívására használta fel. A magára maradt, egymásközt meghasonlott kiváltságosak a jobbágyság és polgárság támogatása híjján, kénytelenségből behódoltak. Így játszotta el a nemesség önző rövidlátása és szükkeblűsége a korszerű újítások kivívására igen alkalmas időt. Ez az úgynevezett reformországgyűlés története.

Marczali az eseményeket pontosan, nagy részletességgel írja le. Adatgyűjteménye és tudása tiszteletreméltó; de az események megokolásánál és jellemzésénél, nézetem szerint, itt-ott ingadozó, néha magamagának ellentmondó. Kissé remegő keze már nem rajzolja oly mesteri biztonsággal e kor képét, mint teszem fel annak idején II. Józsefét. Iránya, talán a felhalmozott igen sok adat nyomása alatt, a krónikásé felé hajlik: Aki nagyon sokat látott és tapasztalt, az ítéletében határozatlan, sőt néha félnék is; szívesebben fordítja érdeklődését az események, mintsem azok okainak kiderítése felé. Az adatok halmaza egyoldalúan köti le a figyelmet. Mikszáth kiváló cikkében* erre vezeti vissza a színes leírások, élethű összefoglalások hiányát. Nézetem szerint az előadottakon kívül még az is kizárja a jellemzési erőt, hogy Marczali az egész nemzetet egységes testnek nézi. Egyáltalában nem számol az osztályokra való rétegezettséggel. Megpróbálkozik a kor embereinek leírásával (I. 320—4.), de jobbágy, polgár, nemes, főúr, pap helyett csak magyarokat lát. Természetes, hogy ily szögből nézve nem talál egységes, az egész nemzetet átölelő jellemvonásokat, mert—ilyenek nincsenek.** Emberek helyett az utókor képzeletében élő hamis elveket látja el ködszerű testtel és ezt rajzolja azután le.

Mindeme hiány kidomborítására törekedtem, ellenben sok kiválóságot alig említettem. Nagyon érdemes történetírónk művéről fentartás és kímélet nélkül mondtam véleményt. Persze ez nem gátolja azt, hogy nagy tisztelettel hajoljak meg fölényes tudása, rendkívüli szorgalma előtt. Saját, bár még nagyon hézagos, kutatásaim is meggyőztek amaz óriási nehézségekről, melyekkel küzködni kellett. Célom az 1790/1 -iki országgyűlés jövődő olvasóinak figyelmeztetése volt. Vajha minél többen forgatnák, de kritikával, e művet, melyet befejezésül egy mondatban így jellemezhetnék: olyan mint a biblia; igen sok bölcseséget, tévedést és itt-ott a szó enyhe értelmében vett apokrifokat is tartalmaz.

Harkányi Ede.

* *Olvasás közben. Az Újság* VI. 123. sz.

** Csaplovics i. m. I. k. 224. lapján helyesen utal az egyes néprétegek között tátongó űrre, mely az egységes festést lehetetlenné teszi.